

МАРКАЗИЙ ОСИЁ МИНТАҚАВИЙ ҲАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАСИ: ЎЗБЕКИСТОН МИСОЛИДА

Амирова Ш.

ТДШУ магистранти

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Марказий Осиёдаги минтақавий ҳавфсизликка раҳна солувчи давлатлараро низоларни ҳал этишда Ўзбекистон Республикасининг ўрни кўриб чиқилди. Минтақада низоларнинг асосини сув ва ер ресурсларидан фойдаланишдаги зиддиятлар ҳамда чегаравий муаммолар ташкил этади. Бу муаммоларни бартараф этиш ва минтақа интеграциясини амалга ошириш йўлида Ўзбекистон Республикасининг амалга оширган ишлари ва ишлари сураётган ташаббуслари таҳлил қилинди.

Калит сўзлар. *Марказий Осиё, Ўзбекистон, Тожикистон, Қирғизистон, чегара делимитация ва демаркация, сув ресурслари, ҳудудий ва этник низолар.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассмотрена роль Республики Узбекистан в разрешении межгосударственных конфликтов, ведущих к региональной безопасности в Центральной Азии. Конфликты в использовании водных и земельных ресурсов и пограничные проблемы составляют основу конфликтов в регионе. В целях устранения этих проблем и осуществления региональной интеграции были проанализированы выполненные работы и текущие инициативы Республики Узбекистан.

Ключевые слова. *Средняя Азия, Узбекистан, Таджикистан, Кыргызстан, делимитация и демаркация границы, водные ресурсы, территориальные и этнические споры.*

КИРИШ

Марказий Осиё давлатлари мустақилликни қўлга киритгандан сўнг, асосий эътибор миллий-минтақавий ҳавфсизлик ҳамда интеграциялашувга қаратилди. Минтақа аҳолисининг этник жиҳатдан бир-бирига яқинлиги ва ягона тарихий маконга эгаллиги уларни интеграциясига ундовчи асосий омиллардан бири бўлди. Ўтган 30 йил давомида бу борада кўп маротаба олий даражаги давлат раҳбарлари учрашувлари ўтказилиб, шартномалар имзоланган бўлсада, аммо хозирга қадар зиддиятлар кўзга ташланмоқда. Бу эса минтақада чегаравий низоларда яққол намоён бўлади. Бугунги кунда Қирғизистон ва Тожикистон

чегарасидаги келишмовчиликларнинг ҳарбий тўқнашувларга айланиб кетганлиги ҳам бунинг ёрқин далилидир.

Ўзбекистон Марказий Осиё минтақасининг узвий ва чамбарчас боғлиқ қисми ҳисобланиб у минтақадаги Марказий Осиёнинг барча давлатлари билан чегарадош ягона давлат саналади. Ўзбекистон мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб ташқи сиёсатида Марказий Осиё давлатлари билан ўзаро манфаатли, яхши қўшничиликка асосланган фаол ташқи сиёсат олиб бормоқда. Шунини алоҳида таъкидлашимиз лозимки дипломатик муносабатлар 2017 йилдан янги босқичга кўтарилиб, шу давргача йиғилиб қолган муаммолар бирин кетин ўз ечимини топа бошлади. Бунга Ўзбекистондаги янги ҳукуматнинг олиб борган ислохотлари ҳамда очиқ ва прогматик ташқи сиёсати орқали эришилди. Аммо муносабатлар тарихи ҳар доим ҳам барқарор бўлмаган. Баъзан давлат чегарасини делимитация ва демаркация қилиш, ер ва сув ресурсларидан фойдаланиш масалаларида кескинликлар юзага келган.

Ўзбекистон-Тожикистон муносабатларининг қисман ёмонлашувига ҳам айнан сув ресурсларидан нотўғри фойдаланиш масаласи сабабидан келиб чиққан. Тожикистон ҳукумати томонидан қурилиши бошланган Роғун ГЭСнинг қурилиши, гидроэнеогетика тизимидаги хатоликлар Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги агротузулмаси учун сув танқислигига олиб келиши мумкин эди. Шу тариқа Ўзбекистон ҳукумати бу лойиҳани қишлоқ хўжалиги секторига хавф сифатида баҳолади. Шу тариқа 2001 йилда муносабатлар совуқлашиб икки давлат ҳам виза режимини жорий қилди. Шундай бўлсада, икки мамлакат ўртасида савдо-иқтисодий муносабатлар, афғон муаммоси ва ШХТ саммити доирасида учрашувлар ўтказилиб келинган. Аммо 2018 йилдан вазият ўзгариб, Ўзбекистон Республикаси президенти Ш.Мирзиёев расмий ташриф билан Тожикистонга келди ва Тожикистон президенти И.Раҳмон билан учрашув ўтказиб ўттиздан ортиқ ҳужжатлар имзоланди. Икки қўшни давлат президентлари пойтахт Душанбеда кечган юзма-юз музокаралари ортидан барча муаммо ва масалалар бўйича ижобий натижаларга эришилганини баён қилишган. Ўзбекистон раҳбари икки томонлама алоқалар йўлида "тўсиқ бўладиган биронта ҳам масала қолмаган"ини таъкидлаган. Ўз навбатида Эмомали Раҳмон Шавкат Мирзиёевнинг давлат ташрифини "тарихий", деб атади. Ташриф арафасидаёқ ўзбек-тожик чегарасидаги 10 та назорат-ўтиш нуқталари қайта очилган эди. Ўзбек томони икки давлат фуқаролари учун ўттиз кунгача визасиз тартиб жорий этилганини тасдиқлади, чегара ва икки томонлама ҳамкорликка доир жами 30 га яқин ҳужжат имзоланди. Келишувлар

доирасида энг аҳамиятга молик хужжатда Роғун ГЭСидан умумий фойдаланиш белгилаб қўйилди¹.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Минтақа давлатларининг ҳамкорлигини юқори поғонага кўтариш Ўзбекистон Республикаси президенти Ш.Мирзиёев саъй-ҳаракатлари билан боғлиқ. “2017-2021 йилларда Ўзбекистонни янада ривожлантиришнинг бешта йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегияси” тақдим этилди ва бу республикани беш йилга тизимли ислоҳ қилишнинг йўл харитаси бўлиб, унинг бешинчи устувор йўналишда - хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритишга йўналтирилган давлатимиз мустақиллиги ва суверенитетини мустаҳкамлаш, Ўзбекистоннинг ён-атрофида хавфсизлик, барқарорлик ва аҳил қўшничилик муҳитини шакллантириш, мамлакатимизнинг халқаро нуфузини мустаҳкамлаш асосий мақсад сифатида белгилаб олинди².

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатларида Марказий Осиё Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсатининг устувор йўналиши эканлигини алоҳида таъкидланди³. Президент Ш.Мирзиёев раҳбарлиги остида Ўзбекистоннинг Марказий Осиёдаги халқларни жипслаштиришга йўналтирилган янги ташқи сиёсатини амалга оширишда маданий ва маърифий-маънавий соҳалардаги фаол ҳамкорликлар муҳим омил ҳисобланади. Бундан кўзланган асосий мақсад – минтақада тинчлик, барқарорлик ва хавфсизлик муҳитини шакллантириш ва халқларнинг фаровон ҳаёт кечиришга шароит яратишдир.

Марказий Осиё давлатлари билан дўстона, яқин қўшничилик муносабатларини мустаҳкамлаш ва минтақавий хавфсизликни таъминлашга қаратилган ва Ўзбекистон Республикаси президенти Ш. Мирзиёев ташаббуси билан асос солинган ва 2019 йил 29 ноябр кунда ўтказилган Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг иккинчи Маслаҳат учрашуви муҳим аҳамиятга эга бўлди. Маркур учрашувда Марказий Осиё давлатлари раҳбарлари мунтазам равишда маслаҳат учрашувларини минтақадаги ҳамкорликнинг долзарб масалаларини ва умумий муаммоларини ҳал этишда конструктив ва очиқ

¹ УзА Шавката Мирзиёева в аэропорту Душанбе встретил Эмомали Рахмон <https://uza.uz/ru/posts/prezidenta-shavkata-mirziyeva-torzhestvenno-vstretili-v-tad-09-03-2018>

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 07.02.2017 йилдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси 2017-2021” - Toshkent, 2017. - № 6. - P. 70 <https://lex.uz/docs/3107036>

³ Мустафаев Б. Ўзбекистоннинг минтақавий сиёсати Марказий Осиёда барқарор ва изчил ривожланишининг муҳим гарови// <http://isrs.uz/uz/smti-ekspertlari-sharhlari/uzbekistonning-mintakavij-siesati-markazij-osieda-barkaror-va-izcil-rivojlanisining-muim-garovi>

муҳокама қилиш учун музокаралар майдони сифатида ташкил этишга келишиб олдилар⁴.

Минтақавий ҳамкорлигининг давлатлар хавфсизлиги ва барқарорлигини таъминлашда тўсиқ бўладиган бир нечта омиллар ҳам мавжуд. Бу чегара ва сув ресурсларидан фойдаланиш бўйича музокараларнинг якунланмаганлиги билан боғлиқ. Бундай борада Ўзбекистон Республикаси давлат чегарасини делимитация ва демаркация қилиш масалаларини деярли ҳал этиш жараёнида турибди. Бугунги кунга келиб Ўзбекистон давлат чегараларини делимитация қилиш масаласида Қозоғистон билан деярли 100%, Тожикистон билан муаммоларни 95% га, Қирғизистон билан 80% гача ижобий ҳал этиб бўлган. Туркменистон ва Қозоғистон билан демаркация ҳужжатларини имзолаш 2020 йилда амалга оширилган бўлса, Тожикистон ва Қирғизистон билан жараён қизғин музокаралар билан давом этмоқда.

2017 йил декабр ойида Қирғизистон Президенти С.Жеенбеков Ўзбекистонга ташриф буюрди. Учрашув якунида фаол ривожланаётган ўзбек-қирғиз ҳамкорлиги натижаларини қайд этиб, Ш.Мирзиёев икки давлат ўртасида чегара бўлмаслиги, томонлар еса бутунлай бошқа даражада олға силжиши лозимлигини таъкидлади.

Ўзбек-қирғиз чегарасида узоқ вақтдан бери мавжуд мураккаб вазият, шунингдек, Қирғизистон ҳудудида жойлашган Сўх ва Шохимардон ўзбек анклавлари ва Ўзбекистондаги қирғиз анклави – Барак қишлоғига оид масалалар билан боғлиқ. 2017 йил сентябр ойида чегаранинг 85 фоизини тавсифлаш тўғрисида битим имзоланди ва у орқали тўсиқсиз ҳаракатланиш масаласи ҳал қилинди. Демаркация масалалари ҳали муҳокама қилинмасада, 2022 йилнинг 10 октябрида Қирғизистон ва Ўзбекистон ўртасида ҳудудлар алмашуви истиқболлари юзасидан муҳокамалар натижасида Қирғизистон Барак анклавини Ўш вилояти Кара-Суи тумани Ак-Таш айыл Окмотига туташ ҳудудда эквивалент ер участкаси олиш эвазига Ўзбекистонга ўтказиш ғояси муҳокама қилинмоқда. Икки давлат ўртасидаги чегарани белгилаш ва ўтказиш бўйича ишлар олиб борилмоқда, аммо ҳозирча баҳсли ҳудудларнинг 15% келишувга эришиш энг қийини бўлиб қолмоқда. Булар Кемпир-Обод сув омбори, Жалол-Обод вилоятидаги Гавасай бўлими ва Қирғизистоннинг Баткен вилоятидаги Сўх анклави ҳудудида тахминан 200 км чегаралардир. Энг сўнги

⁴ Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг иккинчи Маслаҳат учрашуви. <https://yuz.uz/news/ozbekiston-prezidenti-markaziy-osiyo-davlatlari-rahbarlarining-maslahat-uchrashuvida-nutq-sozladi>

келишувларда эса Ўзбекистон 4485 га, Қирғизистон 19699 га майдонни ташкил этувчи чегара келишувига эришилди⁵.

Андижон (Кампиробод) сув омбори

(расм <https://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan-63330417> дан олинди)

2017-2018 йилларда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қирғизистон ва Тожикистонга ташрифлари чоғида айрим сув масалалари ҳал қилинди. Республика энди қўшни мамлакатларда йирик гидроэлектростанциялар қурилишига қарши эмас, чунки у уларни қуриш ва ишлатишда иштирок этиши мумкин.

2018 йил март ойи бошида 27 йил ичида биринчи марта Ўзбекистон раҳбарининг Тожикистонга ташрифи пайтида икки давлат муносабатларидаги кўплаб муаммоларни ҳал қилди. Виза режими бекор қилинди, авиация ва темир йўл алоқалари ўрнатилди ва шу йилнинг Май ойидан бошлаб, 26 йилдан сўнг, тожиكلараро можаро пайтида тўхтатилган икки мамлакат ўртасида автобус қатновлари қайта тикланди. 2018 йил март ойида чегаранинг айрим участкалари, шу жумладан баҳсли чегара сув омбори тўғрисида битим имзоланди Фарход: Фарход ГЭСи жойлашган ҳудуд Тожикистон ҳудуди деб

⁵ Қирғизистонда Ўзбекистон билан чегара чизиги бўйича келишув шартлари маълум қилинди.
<https://www.gazeta.uz/uz/2022/10/10/kempir-abad/>

тан олинади ва гидроенергетика объектининг ўзи Ўзбекистон мулки ҳисобланадиган бўлди.

Аммо бундай фаолият минтақанинг бошқа мамлакатлари ўртасида изчил амалга оширилмаётганлиги минтақадаги чегаравий низоларни давом этишига сабаб бўлмоқда.

Узунлиги 976 км ни ташкил этадиган тожик-қирғиз чегарасининг 504 км чегараланган ва қолган 472 км баҳсли худуди кўплаб низоларга сабаб бўлмоқда. 2019 йил март ойида Тожикистон ва Қирғизистон чегарасида яна бир можаро рўй берган можаро Барча низоларнинг асосий сабаби давлат чегара чизигининг ноаниқлиги бўлиб, давлат раҳбарларининг ушбу муаммони ҳал қилиш нияти ҳақидаги баёнотларига қарамай, чегарани делимитация ва демаркация қилиш бошланмади. Бу эса чегарадаги навбатдаги тўқнашувларга олиб келди. 2022 йилнинг баҳорида Тожикистон ва Қирғизистон чегараларида навбатдаги тўқнашув юз берди.

Бу масала юзасидан Ўзбекистон Президенти Мирзиёев икки маротаба кўшни давлат раҳбарлари билан телефон орқали мулоқот қилиб, муаммони фақат дўстлик ва яхши кўшничилик руҳидаги музокаралар орқали ҳал этишга чақирди. Шу билан бирга, Ўзбекистон вазиятни ҳал қилиш учун ҳар томонлама ёрдам кўрсатишга тайёр экани таъкидланди. Ўзбекистон президенти юзага келган вазиятни тез фурсатда ҳал қилиш ва унинг кескинлашувига йўл қўймаслик бўйича Тожикистон ва Қирғизистон томонлари эришган келишувларни кўллаб-қувватлади.

Сув ресурсларидан фойдаланиш соҳасида минтақавий ҳамкорликни чуқурлаштириш бўйича бир қатор чора-тадбирлар кўрилмоқда. Мазкур соҳада барча муносабатларни тартибга солиш бўйича таклифларни ишлаб чиқиш мақсадида Ўзбекистон, Қозоғистон ва Тожикистон ўртасида ишчи гуруҳ тузилди. Шу билан бир қаторда, сув ва энергетика соҳаси масалалари бўйича конструктив ечимга эришиш учун Қирғизистон билан икки томонлама кўшма сув ҳўжалиги комиссиясини тузиш тўғрисида идоралараро битимни имзолашга тайёрланмоқда. Туркменистон билан ўзаро ҳамкорлик «Амударё» ҳавзаси сув ҳўжалиги бирлашмаси иштирокидаги уч томонлама ишчи гуруҳ доирасида самарали ривожланмоқда⁶.

Ўзбекистон Президенти Ш.Мирзиёевнинг ташаббуслари Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг маслаҳатлашув учрашувларида алоҳида аҳамият касб этади. Хусусан, сувдан биргаликда фойдаланиш соҳасида, делимитация ва

⁶ Сирожов О., Назиров М. Марказий Осиё давлатлари ҳамкорлигининг истикболлари ва имкониятлари. – Т.: ЎзХИА, 2021.

демаркация муаммоларини ҳал етишда икки томонлама ва минтақавий ҳамкорлик даражасини оширишга эътибор қаратиш муҳим аҳамиятга эгалиги, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва махсус хизматлар орқали минтақавий ҳамкорлик механизмларини яратиш, шу жумладан фавқулодда вазиятлар, техноген ва экологик офатлар, табиий офатлар, биринчи навбатда чегара ҳудудларида таҳдидларнинг олдини олиш ва уларга ўз вақтида жавоб бериш соҳасидаги ишларни фаоллаштириш зарур. Бунда шунчаки мунозарали масалаларни ҳал қилиш эмас, балки бутун минтақанинг кескин зиддиятли потенциалини олиб ташлаш муҳимлигини қайд этади⁷.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсати Марказий Осиёда яхши қўшничилик муносабатларини шакллантиришдан иборат. Бунга мисол сифатида Марказий Осиё давлат раҳбарларининг Маслаҳатлашув учрашувларини, парламентлараро гуруҳлар, чегараолди ҳудудлар ҳамкорлиги кенгаши, вазирлик ва идоралараро комиссиялар, инвестиция фондларининг ташкил этилганлигини айтиш мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда бошланган ва давом этаётган янгиланишлар Марказий Осиёда яқин қўшничилик муносабатлари муҳити шаклланишига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Ана шу янгиланишлар туфайли минтақада юзага келаётган имкониятлар Марказий Осиё давлатларининг барқарор тараққиёт мақсадларига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар (REFERENCES)

1. Сирожов О. Назиров М. Марказий Осиё давлатлари ҳамкорлигининг истиқболлари ва имкониятлари. – Т.: ЎзХИА, 2021.
2. Сирожов О. Марказий Осиё минтақасида ҳамкорлик жараёнлари. Тошкент: ЎЗБЕКИСТОН., 2016.
3. Мухтор Назиров, Анвар Холдаров Марказий Осиё давлатлари интеграциясининг айрим жиҳатлари хусусида// шарқ мамлакатларидаги халқаро муносабатларнинг замонавий трансформацияси Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги миқёсидаги илмий-амалий конференция материаллари тўплами. Тошкент, 2021 йил 22 май
4. Назиров М.М. Марказий Осиё: замонавий сиёсий жараёнлар: монография. – Тошкент: QAMAR MEDIA, 2021. – Б.136.

⁷ Нематов А. Марказий Осиё мамлакатлари минтақадаги муаммоларни мустақил ҳал қила олишади <http://isrs.uz/uz/maqolalar/nematov-strany-ca-smogut-samostoatelno-obespecit-sohranenie-stabilnosti-v-regione>

5. Нематов А. Марказий Осиё мамлакатлари минтақадаги муаммоларни мустақил ҳал қила олишади <http://isrs.uz/uz/maqolalar/nematov-strany-ca-smogut-samostoatelnno-obespecit-sohranenie-stabilnosti-v-regione>
6. Мустафаев Б. Ўзбекистоннинг минтақавий сиёсати Марказий Осиёда барқарор ва изчил ривожланишининг муҳим гарови// <http://isrs.uz/uz/smti-ekspertlari-sharhlari/uzbekistonning-mintakavij-siesati-markazij-osieda-barkaror-va-izcil-rivozlanisining-muim-garovi>
7. Назаров А.Н. Глобаллашув шароитида сиёсий тараққиёт хавфсизлиги ва барқарорлигини таъминлаш жараёнлари. Тошкент – 2019
8. Maria A. Blackwood Analyst in Asian Policy. Central Asia: Background and U.S. Relations. USA, September 24, 2021.